Arshive of SID

فصلنامـه اقتصاد مالی
سال دوازدهم / شماره ٤٤ / پائیز ١٣٩٧
صفحه ٦٩ تا ٨٦

بانکداری اسلامی وریسک، یک تحلیل تطبیقی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۴/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۶/۱۳

سیدسجادعلم الهدی[۱]

چکیده

بانکداری اسلامی نسبت به بانکداری مرسوم در جذب و مصرف منابع مالی ، ویژگی های منحصر بفردی دارد. در این نوع از بانکداری،اصل مهمی که همان تقسیم سود و زیان ناشی از معاملات و همچنین دوری از بهره یا ربا می باشد،این موسسات مالی را از دیگر بانک ها متمایز کرده است. این اصل، آنها را با ریسک های گوناگونی مواجه کرده است که شاید بتوان گفت؛ تنوع و میزان آنها نسبت به ریسک های موجود در بانکداری مرسوم بیشتر میباشد. این نکته بر لزوم توجه به مباحث ریسک در این بانک ها را تأکید می کند . همچنین بنابر ماهیت متفاوت بانکداری اسلامی و نیز اصول شرعی و اخلاقی حاکم بر آنها، مدیریت ریسک با تنگناها و گونه های مضاعف ومتنوع تری روبروست. در این مقاله ضمن معرفی انواع ریسک در بانکداری اسلامی، میزان ریسک هر یک از عقود رایج در این نظام بانکی مورد بحث و بررسی قرار می گیرد. همچنین برای ارائه یک چارچوب کلی برای تشخیص ومدیریت ریسک در بانکداری اسلامی تلاش می شود.

واژه‌های کلیدی: بانکداری اسلامی، مدیریت ریسک، ریسک اعتباری، ریسک نقدینگی، ریسک بازار، ریسک عملیاتی.

طبقه بندی JEL : G21. G24. G32

۱- استادیار پژوهشکده اقتصاد پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

www.SID.ir

Arshive of SID

۱- مقدمه

جذب منابع از اهداف کلیدی، اساسی و راهبردی بانک‌ها و موسسات مالی اعتباری به شمار می‌رود و نقش ویژه‌ای در ارائه خدمات بانک‌ها ایفا می‌کند و شاخص مهمی در ارزیابی موفقیت بانک‌ها محسوب می‌شود. به طور کلی در اقتصادهایی نظیر اقتصاد ایران که سیستم مالی آن‌ها مبتنی بر بانک است، بانک‌ها سهم عمده‌ای در تجهیز و تخصیص منابع مالی از طریق سپرده‌پذیری و اعطای تسهیلات دارند. از این منظر تحولات حجم سپرده‌های بانکی و شناسایی عوامل موثر بر میزان شکل‌گیری آن‌ها به واسطه دو کارکرد فوق از اهمیت ویژه‌ای در نزد پس‌اندازکنندگان، مدیران نظام بانکی و سیاست‌گذاران اقتصادی برخوردار است(امیری، توفیقی،۱۳۹۶). بانکداری اسلامی همان اهداف بانکداری متداول دنیا را دنبال می‌کند بااین تفاوت که در بانکداری اسلامی، عملیات بانکداری براساس فقه معاملات اسلامی صورت می‌گیرد. مهمترین اصل در بانکداری اسلامی تقسیم سود و زیان حاصل از معامله و پرهیز از پرداخت ربا یا همان بهره پول است. شریعت اسلامی تنها ربا (بهره) را حرام اعلام کرد، اما سایر درآمدهای سرمایه را ممنوع نکرده است. به عبارت دیگر هر گونه پیش‌شرط برای انتفاع از اصل سرمایه و بدهی ممنوع اعلام شده است. براساس اصول اسلامی شیوه اجرایی و به‌کارگیری سرمایه در یک پروژه و موارد ایجاد شغل از اهمیت ویژه برخوردار است.

بانکداری اسلامی بر تقسیم ریسک، دادوستد فیزیکی کالا، درگیری مستقیم با تجارت و کار، اجاره و قراردادهای ساختمانی با استفاده از عقود مختلف شرعی استوار است. تقسیم ریسک و مدیریت آن برای دستیابی به حاکمیت مشارکت و همکاری در انجام پروژه‌ها یکی از اهداف بانکداری اسلامی است. بانکداری اسلامی برای نخستین بار در ۱۹۵۹ در کشور مصر مرسوم شد. بعد از آن بانکداری اسلامی به سرعت در تمام جهان گسترش پیدا کرد و تاکنون در بیش از ۶۰ کشور جهان استفاده از این روش مرسوم شده است. بازیگران جهانی در عرصه مالی مثل citibank، ABN AMRo، American express Bank، HSBC نظیر اینها ازجمله مراکزی هستند که آمیزه های بانکداری اسلامی را بکار میبرند.

یک چارچوب جامع از مدیریت ریسک میتواند به یک اندازه در بانکداری مرسوم و بانکداری اسلامی قابلیت اجرایی شدن داشته باشد .(Iqbal & Mirakhor,2007). با وجود این در سال های اخیر ، کوشش هایی در زمینه های علمی برای طراحی مدیریت ریسک و شناخت ، کنترل کاهش و نهایتاً پیشگیری ریسک در بانکداری اسلامی صورت گرفته که البته همه آنها در مراحل ابتدایی است . (کاظمی نژاد ،۱۳۸۸)

www.SID.ir

Arshive of SID

به این جهت یک چارچوب کلی برای تشخیص و مدیریت ریسک ایجاد شد که این تکنیک میتوانست در موقعیتها، تولیدات و بنگاههای متفاوت قابل اجرا باشد . برای بانکهای اسلامی (IBs) داشتن یک چارچوب فراگیر برای مدیریت ریسک بسیار مهم است(Greuning&Iqbal ,2007) . یک چارچوب مدیریت ریسک قوی میتواند به بانکهای اسلامی برای کاهش مواجهه با ریسک و ارتقای سطح توانایی برای رقابت در بازار کمک کند .(Iqbal &Mirakhor, 2007)

کاهش مواجه با ریسک در هر بنگاه می تواند به کاهش ریسک در کل سیستم کمک کند . مقاله حاضر با استفاده از شیوه پژوهش کتابخانه ای و با مراجعه به کتابها و پایگاههای اینترنتی معتبر و مقالات موجود به رشته تحریر در آمده است و می کوشد به معرفی انواع ریسکهای موجود در سیستم بانکداری اسلامی بپردازد و احتمال بروز ریسک در این سیستم را با سیستم بانکداری مرسوم مورد بحث و بررسی قرار دهد . سوال مهم در اینجا این است که کدام شیوه بانکداری با ریسک کمتری مواجه است؟ یعنی ریسک کمتری را برای سهامداران و سپرده گذاران خود خواهد داشت ؟

۲- مروری بر ادبیات موضوع

۲-۱- ریسک

تعاریف متعددی برای ریسک مطرح شده که ذیلاً به برخی از آنها اشاره میشود:

- ✓ ریسک عبارت است از آنچه حال یاآینده دارایی یا توان کسب درآمد شرکت یا سازمانی را تهدید میکند.
- ✓ ریسک یک دارایی را میتوان تغییراحتمالی بازده آتی ناشی ازآن دارایی نیز نامید. واژه ریسک به احتمال ضرر، درجه احتمال ضرر، و میزان احتمال ضرر نیز اشاره دارد.
- ✓ ریسک در لغت به مفهوم امکان یا احتمال بروز خطر یا روبرو شدن با خطر ، صدمه دیدن، خسارت دیدن، کاهش درآمد و زیان دیدن است . (فتحی، ۱۳۸۵)

۲-۲- مدیریت ریسک

مدیریت ریسک کاربرد سیستماتیک سیاست‌های مدیریتی، رویه‌هاو فرایندهای مربوط به فعالیت‌های تحلیل،ارزیابی و کنترل ریسک می‌باشد . مدیریت ریسک عبارت از فرایند مستندسازی تصمیمات نهایی اتخاذشده و شناسایی و بکارگرفتن معیارهایی است که می‌توان ازآنهاجهت رساندن ریسک تا سطحی قابل قبول استفاده کرد.

www.SID.ir

Arshive of SID

مدیریت ریسک پدیده ای نسبتا نو پا می باشد که پیشرفتهای چشم گیری را از چند دهه اخیر در علم بانکداری در جهان بوجود آورده است . لکن در بانکداری اسلامی تلاش چندانی برای مدیریت و مواجه با خطرات احتمالی که این بانکها را تهدید می کند ، صورت نگرفته است . دلایل متعددی برای این عقب ماندگی وجود دارد که عمده ترین آنها ، دولتی بودن بانکهای اسلامی در برخی از کشورها ،عدم آگاهی کافی از مبانی اسلامی ، جدید بودن علم مدیریت ریسک و مانند آن می باشد . در هر صورت بروز ریسک در بانکداری اسلامی یا بانکداری سنتی از هر شکل که باشد منجر به کاهش قدرت سود آوری بانک می گردد. این کاهش قدرت در سه شکل می تواند باشد؛ یکی سود آوری کمتر از هدف پیش بینی شده دوم از بین رفتن تمام سود پیش بینی شده و سوم زیان دهی .

بدیهی است که شکل سوم ، مخرب ترین شکل ریسک است که می تواند با از بین بردن تمام یا بخشی از سرمایه بانک یا حتی بخشی از سپرده ها ، در شکل بسیار حاد آن ، تمام سپرده های بانکی را تهدید کند و موجودیت بانک را با خطر مواجه سازد. هدف از مدیریت ریسک باهمه حساسیت وپیچیدگی آن،این است که بوسیله آن تمهیداتی صورت پذیرد تا حتی المقدور از رخدادهای نامطلوب که منجر به بروز ریسک می شوند و در عین حال قابل پیش بینی هستند ، پیشگیری شود و نهایتا میزان ریسک به حداقل ممکن برسد . (کاظمی نژاد ،۱۳۸۸)

۲-۳- انواع ریسک

مدیریت نقدینگی یکی از بزرگترین چالش هایی است که سیستم بانکداری با آن روبرو است. دلیل اصلی این چالش این است که بیشتر منابع بانک ها از محل سپرده های کوتاه مدت تامین مالی می شود. علاوه بر این تسهیلات اعطایی بانک ها صرف سرمایه گذاری در دارایی هایی با درجه نقدشوندگی نسبتا پایینی می شود. (اسماعیل زاده، جوانمردی،۱۳۹۶). بانکداری اسلامی در بخشی از ریسک های بانکداری متعارف سهیم است. اما مهمترین ریسکهایی که سیستم بانکداری اسلامی با آن مواجه است،عبارتنداز: ریسک اعتباری، ریسک نقدینگی، ریسک بازار، ریسک عملیاتی و ریسک قانونی.

ریسک اعتباری: احتمال عدم برگشت اصل و فرع تسهیلات اعطا شده را می گویند که معمولا به علت تنزل وضعیت مالی و یا ورشکستگی دریافت کننده تسهیلات روی می دهد . (شاهرخی، ۱۳۸۵). این ریسک عدم توانایی مشتری در عمل به بخشی یا تمام تعهدات خود طبق قرارداد است که طی آن بعضی دارایی های بانک از نظر ارزش کاهش یافته و بی ارزش می شود .با توجه به اینکه

www.SID.ir

Arshive of SID

سرمایه بانکها نسبت به کل ارزش دارایی های آنها کم است ، حتی اگر درصد کمی از وامها قابل وصول نباشد ، بانک با خطر ورشکستگی روبرو می شود .

همچنین می توان گفت "ریسک اعتباری ،ریسک ناشی از، ازدست دادن درآمد (زیان) است، که نتیجه تاخیر در پرداخت یا عدم پرداخت تعهدات در زمان مقرراست که در قرارداد مورد توافق قرارگرفته است.

برای مدیریت و کنترل ریسک اعتباری توجه به موارد زیر ضروری است :

- ✓ تدوین مقررات و دستورالعمل های لازم به منظور سامان بخشی به فرایند اعطای تسهیلات.
- ✓ شناخت هر چه کاملتر متقاضی تسهیلات ، بررسی وضعیت اعتباری اش در شبکه بانکی و تعیین درجه اعتباری آن.
- ✓ تجزیه و تحلیل پروژه ها به صورتی مطلوب و تصویب آنها در کمیته اعتباری.
- ✓ تعیین سطوح تصمیم گیری در اعطای تسهیلات با مبالغ مختلف.
- ✓ تعیین سقف تسهیلات قابل اعطا به مشتری و وثیقه های لازم . (شاهرخی، ۱۳۸۵)

ریسک نقدینگی: این ریسک ناشی از مشکل در بدست آوردن پول نقد (نقدینگی) برای هزینه های معقول بوسیله وام گرفتن (ریسک نقدینگی سرمایه گذاری) یا فروش دارایی (ریسک نقدینگی دارایی) است. ریسک نقدینگی ناشی هردو منابع برای بانکهای اسلامی بسیار مهم است. به دلایلی مانند محدودیت فقهی درارتباط با تأمین داراییهای موجود در بانکهای اسلامی مستعد مواجه شدن با ریسک نقدینگی هستند، همچنین بدلیل رشدآهسته ابزارهای مالی بانکهای اسلامی قادر به جذب سریع سرمایه از بازارهانیستند . گاهی نیز در پی خروج مقادیر قابل توجه پول نقد از حساب مشتریان وضعیتی برای بانک پیش می آید که ناچار به فروش داراییهای خود با قیمت نازل می شود یعنی در مورد بانکها، ریسک نقدینگی به دلیل کمبود و عدم اطمینان در میزان نقدینگی بانک ایجادمیشود. حالت دیگری که باعث افزایش ریسک نقدینگی میشوداین است که بازارهایی که منابع بانک در آنها قراردارد دچارکمبودنقدینگی شوند. ریسک نقدینگی با سایر ریسکهای مالی مختلط است و به همین دلیل سنجش و کنترل آن با دشواری روبروست. مدیریت و کنترل ریسک نقدینگی از طرق زیر امکان پذیر است :

- هماهنگ نمودن سر رسید منابع کوتاه مدت ، میان مدت و بلند مدت با سر رسید مصارف کوتاه مدت ، میان مدت و بلند مدت .
- انعقاد قرارداد با نهادهای مالی دیگر برای دریافت خطوط اعتباری . (شاهرخی، ۱۳۸۵)

www.SID.ir

Arshive of SID

ریسک بازار: ریسکهای بازار میتواند بصورت سیستماتیک یا بصورت غیر سیستماتیک باشند، که این ریسک ها مربوط به زیانهای وارده بر داراییهای بانک می باشد که بر اثر تغییرات و نوسانات عوامل بازار مانند نرخ ارز، نرخ بهره و قیمت سهام بوجود می آید .

ریسک بازار عمدتا برای موسسات مالی که معاملات تجاری زیادی دارند ، نقش مهمی دارد. مدیریت ریسک بازار از طریق ابزارهای مشتقه مالی(Derivatives) که شامل معاملات آتی (Futures)، سلف ، اختیار و سوآپ (قرارداد معاوضه ای) می باشد ، تا حدودی قابل انجام است(شاهرخی، ۱۳۸۵).

ریسک عملیاتی: ریسک عملیاتی، ریسک مستقیم یا غیر مستقیم از دست دادن نتایج بواسطه فرآیندهای ناکافی یا ناصحیح داخل سازمان مثل اشتباهات انسانی یااتفاقات و خطای تکنیکی یا بر اثر اتفاقات خارجی است. ریسکهای عملیاتی ممکن است منجر به ریسکهای اعتباری و بازار شوند.
از راه های زیر می توان ریسک عملیاتی را مدیریت و کنترل کرد :

- ارتقای سیستم کامپیوتری و کنترل ونظارت مستمربر آنها.
- ارتقای سیستم کنترل داخلی.
- آموزش کارکنان .
- به کارگیری تخصص های لازم متناسب با پیچیدگی امور بانکی. (شاهرخی، ۱۳۸۵)

ریسک قانونی: این ریسک برای بانکهای اسلامی بسیار با اهمیت است و ناشی از دلایل متفاوتی است. اول اینکه، بسیاری از کشورها چهارچوب حقوق عرفی یا قانون مدنی را پذیرفته اند ، اما سیستم قانونی آنها قوانین مخصوص حمایت از فعالیتهای مالی اسلامی را ندارد ، مثلا در حالیکه بانکهای اسلامی فعالیت عمده شان بصورت داد و ستد (مرابحه) و سرمایه گذاری (مشارکت و مضاربه) است ، قوانین کنونی بانکها و مقررات در بسیاری از حوزه های قضایی مانع می شود بانکهای بازرگانی مسئول بسیاری از فعالیت هایشان باشند.

دلیل دوم، غیر استاندارد بودن قراردادها باعث می شود، در کل روند مذاکرات ، جنبه های مختلف معامله مشکل تر و پر هزینه تر شود. موسسات مالی نمی توانند ریسک را پیش بینی کنند و یا خود را در برابر آن محافظت کنند. بکارگیری قراردادهای استاندارد نظارت و اجرای معامله را آسانتر می کند. در نهایت عدم وجود دادگاههای اسلامی می تواند ریسک قانونی قراردادهای اسلامی را افزایش دهد. یعنی این ریسک زمانی مطرح میشود که یک معامله از نظر قانونی قابل انجام نباشد .

www.SID.ir

Arshive of SID

۲-۴- ماهیت ریسک در بانکداری اسلامی

در بانکداری اسلامی بنابر ماهیت متفاوت آن و اصول شرعی و اخلاقی حاکم برآن مدیریت ریسک با تنگناها و گونه های مضاعف و متنوعتری از ریسک روبروست . شناخت ریسکهای مرتبط با این نظام در گرو شناخت قواعد و ملاحظاتی است که شارع برای رفتار مالی و اقتصادی در نظر گرفته است. نظام مالی اسلامی یک نظام عادلانه است و روابط بین نهادهای اقتصادی را منصفانه تعریف می کند.

به عنوان مثال رابطه بین تامین کنندگان و استفاده کنندگان از سرمایه بر مبنای همکاری و تقسیم عادلانه ریسک و بازده است . سیستم مالی اسلامی از هرگونه روابط خصمانه ، ظالمانه و ناسازگار به دور است . به عبارت دیگر هدف سیستم اسلامی ، کارایی در تسهیم ثروت و مهم تر از آن بکارگیری سرمایه جهت رسیدن به بهره وری است و از احتکار منابع سرمایه ای اجتناب دارد .

از طرف دیگر، تلاطم به عنوان یک عامل مؤثر در تعیین ریسک سرمایه‌گذاری، می‌تواند نقش مهمی در تصمیم‌گیری سرمایه‌گذاران ایفا کند. یک تخمین مناسب از تلاطم قیمت سهام یا معامله‌های اختیار در یک دورهٔ سرمایه‌گذاری نقطهٔ آغازین بسیار مهمی در کنترل ریسک سرمایه‌گذاری است. اهمیت عامل تلاطم در بازارهای مالی مختلف در تعیین قیمت معامله‌های اختیار و سهام شرکتها تعیین کننده بوده و در کشورهائی با بازارهای مالی گسترده، برای تعیین سیاستهای پولی مؤثر غیرقابل انکار است. اما ماهیت تلاطم در بازارهای مختلف متفاوت بوده و باوجودآنکه استفاده از روشهای آماری دربررسی تلاطم دربیشتر بازارهای مالی کشورهای پیشرفته بسیار مدنظرقرارگرفته‌است،اما آنچه بسیار مورد تأکید است، این است که تاکنون هیچ روش قطعی برای پیش‌بینی تلاطم بازده سبد سهام به عنوان روشی با قابلیت اطمینان بالا مطرح نبوده است و اگر در یک بازار مشخص، روشی کارائی بالاتری از خود نشان میدهد، در بازاری دیگر لزوماً از کارائی بالائی برخوردار نیست. (اربابی،۱۳۹۷)

۲-۵- میزان ریسک در عقود مختلف بانکداری اسلامی

عمومی‌ترین مفاهیم مورد استفاده بانکداری اسلامی شامل مضاربه (تقسیم سود)، مشارکت (سرمایه‌گذاری مشترک)، مرابحه (قرارداد مبتنی بر قیمت تمام شده) و اجاره و مشارکت تقلیلی است.

www.SID.ir

Arshive of SID

۲-۵-۱- مهمترین عقود مالی در سیستم بانکدار اسلامی

مرابحه (فروش همراه باسود): مرابحه بمعنی توافق دوطرفه برای سود یک معامله است.درواقع قراردادی است که براساس آن فروشنده هزینه و سود مورد انتظار خود را اعلام می‌کند.بانکداری اسلامی این نوع قرارداد را به عنوان یکی ازتکنیک‌های کاری خود پذیرفته است.دراین معامله مشتری از بانک درخواست می‌کند که یک کالای مشخص را برای وی خریداری کندوبانک با اعلام میزان سودعلاوه برهزینه خرید به مشتری این کاررا انجام می‌دهد.

مضاربه (مشارکت در سود): شراکت در استفاده از منابع مالی است که یک طرف مسوول تامین سرمایه و یک طرف وظیفه انجام کار، تخصص و مدیریت رابرعهده می‌گیرد. چنانچه منفعتی به دست آید براساس یک توافق قبلی بین طرفین تقسیم می‌شود و در صورتی که هرگونه زیانی به بار آید تنها متوجه تامین‌کننده سرمایه می شود.در بانکداری اسلامی تمام سرمایه توسط بانک پرداخت می‌شودواجرای تجارت ومدیریت آن بعهده طرف مقابل است.

مشارکت (مشارکت در سود و زیان): رابطه ای است که برمبنای آن یک قرارداد همکاری تجاری دوطرفه بسته می شود و سود و زیان حاصل از انجام کار بین طرفین تقسیم می‌شود. که در بانکداری اسلامی، بانک سرمایه مورد نیاز را تامین می کند و این سرمایه با سرمایه طرف قرارداد ترکیب می شود ، که هر دو طرف حق دارند در مدیریت فعالیت تجاری یا صنعتی دخالت کنند. در این عقد تجاری سود به دست آمده براساس توافق قبلی تقسیم می‌شود اما زیان احتمالی حاصل از کار براساس نسبت آورده سرمایه تقسیم خواهد شد .

اجاره (لیزینگ): اجاره فروش یک حق عمری و رقبی معین در مقابل دریافت پاداشی معین است که عموما برای اجیر کردن و به خدمت گرفتن مورد استفاده قرار می گیرد. همچنین برای در اختیار گرفتن یک زمین در مقابل پرداخت اجاره بهای ثابت بصورت نقدی بکار میرود. اجاره "منفعت" یاحق استفاده ازیک دارایی یا تجهیزات است.

مشارکت تقلیلی: در این نوع مشارکت سهم آورده شرکت‌کنندگان در پروژه و سهم سود آنها بر پایه یک نسبت از پیش توافق شده تعیین می‌شود. اما در عین حال روشی را فراهم می‌کند که براساس آن سهم آورده بانک در پروژه کاهش می‌یابد و در نهایت این سهم به مالکیت دیگر شرکا در می‌آید.این قرارداد اجازه می‌دهد که به مرور پرداخت بیشتر و بالاتری نسبت به حق واقعی بانک صورت گیرد و بانک به تدریج سود آورده خود را دریافت می‌کند و به علاوه سرمایه اصلی و حقوق مشارکتی بانک کم‌کم کاهش می‌یابد و پس از مدت معینی به صفر می‌رسد و شراکت بانک پایان می‌یابد.

www.SID.ir

Arshive of SID

بیع سلف (پیش خرید): یک معامله خرید و فروش است که در آن پرداخت به صورت نقدی در هنگام عقد قرارداد انجام می شود. اما تحویل دارایی خریداری شده به زمانی مشخص درآینده موکول می شود .

استصناع (سفارش ساخت): استصناع یک توافق خرید و فروش است که در آن فروشنده، ساخت یک کالا طبق مشخصات ذکر شده در قرارداد را برعهده می گیرد. استصناع معمولا شامل کالاهایی است که بنا به یک سفارش خاص ساخته می شوند و بر خلاف بیع سلف پیش پرداخت الزامی نیست. روش پرداخت طبق توافق دو طرف در قرارداد می تواند انعطاف پذیر باشد.

۲-۶- مدیریت ریسک در عقود مالی اسلامی

بانکهای اسلامی با دو دسته ریسک، مشترک با نظام متعارف بانکداری و مختص بانکداری اسلامی مواجه هستند . بسیاری از ریسکهای عملیاتی از دسته ریسکهای مشارکت هستند که شیوه های مدیریت مشابهی دارند. اصل چالش در مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی به ابعاد منحصر به فرد این نظام بر می گردد که عمدتا ناشی از ماهیت عقود اسلامی است. ریسک در سبک های مختلف سرمایه گذاری اسلامی پیچیده و گسترده است. جدول(۱) حساسیت چند بانک اسلامی رانسبت به ریسکهای مهم درسبک های مختلف سرمایه گذاری اسلامی نشان می دهد. طبق جدول زیر پژوهشی در ارتباط با بانک توسعه اسلامی پاکستان، با هدف شناسایی جنبه های مختلف ریسک و مدیریت آن که در بانکهای اسلامی به انجام رسیده است و میزان ریسک عقود رتبه بندی گردیده . برای این منظور ۶۸ بانک و موسسه اسلامی از ۲۸ کشور مورد سوال قرار گرفتند که از این میان ۱۷ موسسه پاسخهای خود را برای تیم تحقیقاتی ارسال کردند و تنها پاسخ ۱۵ موسسه قابل استناد و اتکا شناخته شد.

جدول (۱)

	ریسک اعتباری	ریسک بازار	ریسک نقدینگی	ریسک عملیاتی
مرابحه	۲,۴۷	۲,۷۵	۲,۶۲	۲,۸
مضاربه	۳,۳۸	۳,۵۶	۲,۵۷	۲,۹۲
مشارکت	۳,۷۱	۳,۶۷	۳,۰	۳,۸
اجاره	۲,۶۴	۳,۱۷	۳,۱	۲,۹
استصناع	۳,۱۳	۲,۷۵	۳,۰	۳,۲۹
سلف	۳,۲۰	۳,۲۵	۳,۲	۳,۲۵
مشارکت تقلیلی	۳,۴۳	۳,۵	۳,۴۳	۳,۱۷

Khan and Ahmed (2001)

www.SID.ir

Arshive of SID

این سوال برای ۴ دسته از ریسک های با اهمیت و عمده بانکهای اسلامی(ریسک نقدینگی، اعتباری، بازار و عملیاتی) پرسیده شد وتکرارگردیدونتایج جدول(۱)حاصل شد.این جدول براساس اهمیت ریسکهارتبه بندی شده، که شدت ریسک را بین ۱ تا ۵ رتبه بندی میکندو عدد بالاترریسک بیشتر وعدد پایینتر ریسک کمتر را نشان میدهد.

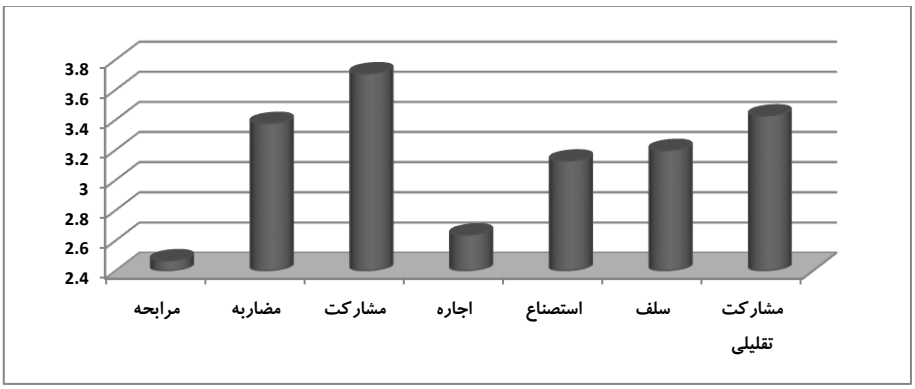

میزان ریسک اعتباری برای عقود اسلامی

منبع: یافته‌های پژوهشگر

همانطور که مشاهده می شود، در ریسک اعتباری مشارکت بیشترین ریسک و مرابحه کمترین ریسک را دارد.

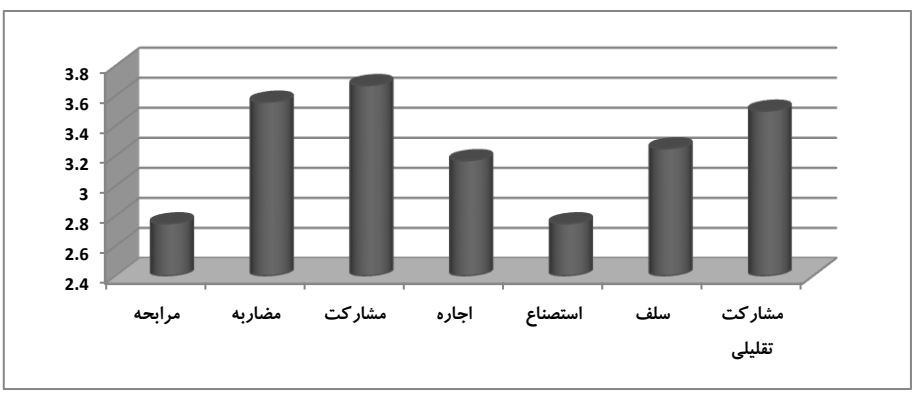

میزان ریسک بازار مشارکت برای عقود اسلامی

منبع: یافته‌های پژوهشگر

www.SID.ir

Arshive of SID

در ریسک بازار مشارکت بیشترین ریسک و مرابحه و استصناع کمترین ریسک را دارد .

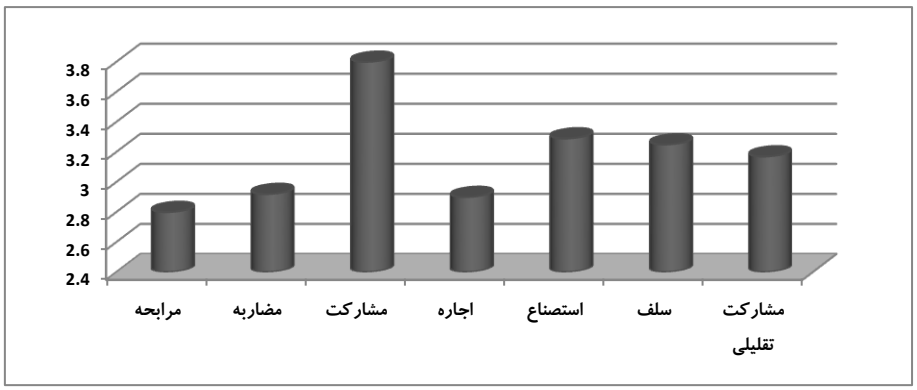

میزان ریسک نقدینگی برای عقود اسلامی

منبع: یافته‌های پژوهشگر

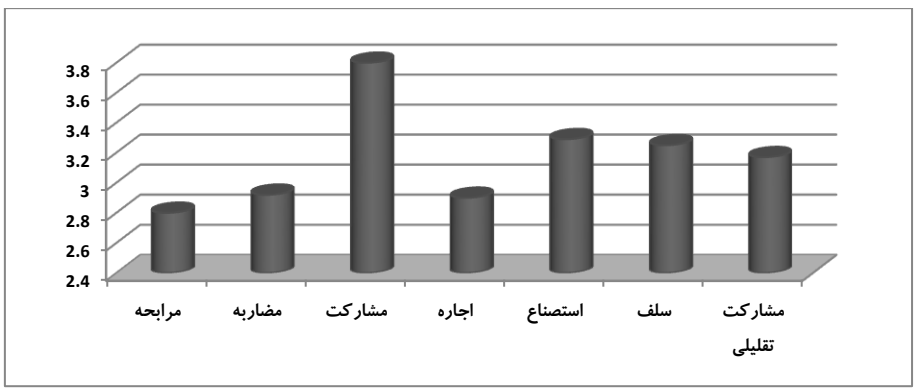

میزان ریسک عملیاتی برای عقود اسلامی

منبع: یافته‌های پژوهشگر

در ریسک عملیاتی مشارکت بیشترین و مرابحه کمترین ریسک را دارد. دراین چارچوب مرابحه بعنوان قراردادی کم ریسک از دسته ریسکهای مبادله ای در نظر گرفته شد.این قرارداد با نرخهای سودمعین منعقد ودرمقابل آن وثیقه دریافت می شود. به قرارداد مرابحه با مشخصات ذکر شده W=1 را نسبت داده شد و وزن سایر قراردادها با آن تنظیم گردید . رتبه های حاصله در معادل سازی با قرارداد پایه (مرابحه) وزن دهی شده و در نهایت در رابطه جایگذاری می شود . به این

www.SID.ir

Arshive of SID

ترتیب ، تناسب درجه ای از ریسک که هریک از عقود اسلامی در پورتفولیو بانک دارند ، مقادیری به منظور ذخیره گیری و کاهش ریسک مربوطه بدست کم آید(بحرالعلوم، قاسمی ارمکی، ۱۳۸۵).

۲-۷- سیستم مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی

بدلیل ماهیت پیچیده ریسکهایی که بانکهای اسلامی با آن مواجهند کاهش دادن آنها کار مشکلی است. جدول (۲) سیستم مدیریت ریسک را در ۱۷ بانک اسلامی نشان می دهد. از هر بانک در مورد جنبه های مختلف سیستم مدیریت ریسک سوال شده است ، ۶ سوال در مورد تاسیس یک سیستم مناسب مدیریت ریسک و ۹ سوال در مورد برقراری یک سیستم مناسب سنجش ریسک و ۵ سوال راجع به نظارت مناسب درونی است . اعداد درون جدول نشان می دهند که بانکهای اسلامی قادرند سیاستهای مدیریت ریسک و شیوه های بهتری را برای اندازه گیری ، کاهش و نظارت بر ریسک برقرار نمایند.

جدول (۲)

اجزای مدیریت ریسک	امتیاز کل	درصد
تاسیس یک سیستم مناسب مدیریت ریسک	۸۴(۱۰۲)	۸۲,۴
برقراری یک سیستم مناسب سنجش ریسک	۱۰۶(۱۵۳)	۶۹,۳
نظارت مناسب درونی	۶۵(۸۵)	۷۶,۵

Khan and Ahmed (2001)

این اعداد نشاندهنده پاسخهای مثبتی است که به سوالات بالا داده شده است .این در صدهای نسبی نشان می دهد موسسات مالی اسلامی باید سیستم اندازه گیری ، کاهش و فرایند نظارت خود را تقویت کنند.

۲-۸- توزیع ریسک در بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف

یکی از تفاوتهای اساسی بانکداری سنتی و بانکداری اسلامی این است که تامین مالی برای فعالیت های اقتصادی توسط آنها کاملا متفاوت است. ضمنا شیوه تجهیز منابع نیز یکی دیگر از تفاوت های اساسی این دو نظام بانکداری است که در هر دوی آنها متفاوت است . این تفاوتها موجب می شوند که ریسک فعالیت های بانکی در هر دو نظام به صورتی متفاوت بین سپرده گذاران و صاحبان سرمایه آنها توزیع شود. در بانکداری سنتی، ریسک مصرف منابع مستقل از

www.SID.ir

Arshive of SID

ریسک تجهیز منابع خواهد بود، در حالیکه در بانکداری اسلامی، ریسک مصرف و تجهیز منابع عمدتا به هم وابسته است. در نتیجه توزیع ریسک در این دو نظام متفاوت است .

توزیع ریسک بین بانک و سپرده گذار در بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف منابع بانک مشتمل بر منابع سرمایه، منابع قرض الحسنه و منابع سپرده گذار است که در واقع منابع وکالتی است . منابع قرض الحسنه پس انداز و جاری متعلق به بانک می باشند . زیرا بر اساس موازین قرض الحسنه ، پس از انعقاد قرارداد قرض ، مالکیت این منابع از ید قرض دهنده خارج و در ید قرض گیرنده یعنی بانک قرار می گیرد . چون از دیدگاه ماهیت، قرض به گونه ای است که قرض گیرنده ضامن استرداد اصل آن می شود ، لذا این تضمین بانک اسلامی را در وضع بسیار خطرناکی قرار می دهد که سهامداران باید به آن توجه داشته باشند . در مقابل همانطور که قبلاً بیان شد ، سپرده های وکالتی از یکطرف ، همتراز منابع بانک در ریسک بانک سهیم می شوند و این مطلب وضعیت خطرناک قبلی را تعدیل می کند . (کاظمی نژاد،۱۳۸۸)

توزیع ریسک بین بانک و گیرنده تسهیلات در بانکداری متعارف و اسلامی: ریسک در فعالیت های اقتصادی که در اثر تسهیلات اعطایی بانکهابوجود می آید،بمقدارمعینی وجود دارد. نحوه تامین منابع در میزان آن تغییری نمی دهد ، بلکه بر عکس نحوه تامین منابع مورد نیاز فعالیت اقتصادی مزبور در توزیع ریسک حاصل از آن موثر است . در بانکداری متعارف تقریبا قسمت اعظم ریسک به گیرنده تسهیلات منتقل می شود و هنگام اعطاء وام، رابطه بانک با گیرنده تسهیلات قطع میشود، اما در بانکداری اسلامی ، به ویژه در عقود مشارکتی ، رابطه تنگاتنگی بین بانک و تسهیلات گیرنده وجود دارد.

وقتی که بانک های اسلامی مبادرت به تامین مالی مشارکتی می نمایند، امکان قصور شریک بانک که تسهیلات مالی مشارکتی را دریافت کرده ، تا قبل از انقضای مدت قرارداد و در صورت عدم تخلف او قابل تصور نیست. هنگامی که قراردادها با قصور یا عدم پرداخت مواجه می شوند ، اعمال هر گونه جریمه توسط موسسات مالی – بجز در مواردی که تعمدی بودن آن اثبات شود- ممنوع است. بنابراین همانطور که در نمودارهای بخش ۲-۲ مشاهده شد، بانک اسلامی در عقود مشارکتی مانند مضاربه و مشارکت با ریسک اعتباری بالایی مواجه است. مدیریت و اعمال روش های تامین مالی مشارکتی در مقایسه با روش های مرسوم وام دهی در بانک های سنتی ، به دلایل زیر پیچیده تراست :

- وجوداطلاعات نامتقارن:هنگامی که متقاضی تأمین مالی قرارداد مشارکت، یک طرح اقتصادی را برای در یافت تسهیلات به بانک معرفی میکند خود متقاضی تقریباً اطلاعات

www.SID.ir

Arshive of SID

کافی ولازم درباره هزینه وبازدهی آن را در اختیار دارد و لکن بانک از این اطلاعات به مقدار کافی برخوردار نیست وشناخت کافی نسبت به هزینه و بازدهی ندارد.

- فقدان ابزار قانونی مناسب جهت کنترل عامل یا مضارب : وقتی بانکهای اسلامی مبادرت به تامین مالی مشارکتی می نمایند ، امکان قصور شریک بانک که تسهیلات مالی مشارکتی را دریافت کرده تا قبل از انقضای مدت قرارداد و در صورت عدم تخلف او قابل تصور نیست یعنی در صورت غفلت و سوء مدیریت او در کار ، امکان قصور توسط او در باز پرداخت تسهیلات وجود ندارد.
- هزینه های مربوط به کنترل و نظارت : اطلاع یافتن از جزییات فعالیت از طریق فرستادن ناظر در مدیریت و اجرای فعالیت اقتصادی و یا تدبیر روشی برای انجام این عمل امکانپذیرست. باتوجه به اینکه بانک با قراردادهای مشارکت زیادی روبرو خواهد بود، درنتیجه برای هر کدام از آنها باید همین روش را در پیش گیرد .
- خطراخلاقی: این خطر در پایان فعالیت شرکت بروز می کند، یعنی هنگامی که متقاضیان تامین مالی، فعالیت ها و عمل خود در اجرای طرح را پنهان می کنند. این مورد از جمله مهمترین چالش های قرارداد مشارکت است که اگر بانک بخواهد به درستی قرارداد مشارکت را اجرا کند ، یا باید در همه قراردادها حضور و نظارت داشته باشد که هزینه زیادی را متئجه بانک می کند و یا اگر بخواهد متقاضی را به عنوان اداره کننده شرکت انتخاب کند ، در پایان فعالیت با مشکل خطر اخلاقی روبرو خواهد شد(کاظمی نژاد،۱۳۸۸).

۲-۹- ارائه یک مدل مفهومی جهت مدیریت ریسک:

در اینجا به بررسی رابطه بین شیوه های مدیریت ریسک و چهار جنبه از جنبه های فرآیند مدیریت ریسک یعنی درک ریسک و مدیریت ریسک، شناسایی ریسک، تجزیه وتحلیل وارزیابی ریسک و نظارت بر ریسک می پردازیم. روشهای مدیریت ریسک تابعی بصورت زیراست:

RMP = f(URM, RI, RAA, RM)

شیوه های مدیریت ریسک= RMP

درک ریسک و مدیریت ریسک= URM

تشخیص ریسک=RI

تجزیه و تحلیل و ارزیابی ریسک = RAA

نظارت بر ریسک= RM

www.SID.ir

Arshive of SID

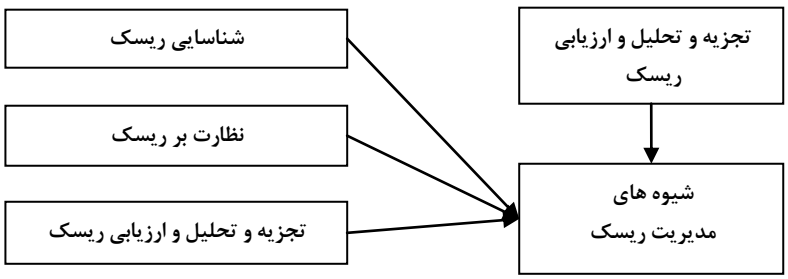

چارچوب مفهومی حاکی ازرابطه مثبت بین شیوه مدیریت ریسک و جنبه های مختلف فرآیند مدیریت ریسک میباشد (RomzieRosman, 2008).

درک ریسک و مدیریت ریسک: برای کارکنان موسسات بانکی درک وضعیت ریسک در عملیات بانکی اهمیت فراوان دارد . بهبود درک مدیریت ریسک ضروری است بویژه در فعالیتهای مالی که ریسک یکی از اجزای مهم تشکیل دهنده آن است ، در مطالعه ای که در سال ۲۰۰۱ بوسیله "گروه بوستن" صورت گرفت، این نتیجه حاصل شد که توسعه صنعتی تنها فاکتور تصمیم گیری موفق نیست بلکه توانایی درک ریسک بصورت راهبردی و همچنین کنترل آن بصورت سازمان یافته نیز ضروری است(RomzieRosman, 2008).

تشخیص ریسک: تعداد کمی مطالعه مفهومی ، همچنین مطالعات تجربی در زمینه "تشخیص ریسک" وجود دارد . تشخیص ریسک اولین ومهمترین مرحله مدیریت ریسک است . اولین وظیفه مدیریت ریسک دسته بندی کردن ریسکهای شرکت بر اساس انواع مختلف آن است . اولین مرحله در اجرای مدیریت ریسک ایجاد مکانهایی در داخل و خارج از شرکت است برای مشاهده و زیر نظر گرفتن وضعیت شرکت. سپس هر بخش بهمراه کارمندانش باید تعیین شودتا به تشخیص ریسک در حوزه ای خاص بپردازد، برای مثال ریسکهای نرخ بهره یا ریسک مبادلات خارجی حوزه اصلی بخش مالی است. مطالعاتی که در سال ۲۰۰۱ انجام شد به این نتیجه رسید که بانکهای اسلامی با ریسک های زیادی مواجه هستند که ناشی از مشارکت در سود سرمایه گذاری سپرده هاست.

تجزیه و تحلیل و ارزیابی ریسک: ارزیابی ریسک امکان ارزیابی سریع خطر را فراهم می کند، نوعی هماهنگی در سازمان ایجاد می کند و موقعیت های با ریسک بالا را شناسایی می کند. ساختار اساسی ارزیابی ریسک عبارتست از شناسایی مخاطرات، ارزیابی احتمال، ارزیابی شدت پیامد، تخمین ریسک .

www.SID.ir

Arshive of SID

نظارت بر ریسک. مدیریت ریسک کارا و اثر بخش ، نیازمند ساختاری برای گزارش و مرور است تا تشخیص ریسک، کنترل مناسب و واکنش به موقع در مقابل آنرا تضمین کند .نظارت بر ریسک می تواند برای اطمینان از شیوه های مدیریت ریسک بکار رود ، بعلاوه نظارت مناسب بر ریسک می تواند به مدیریت بانک برای پی بردن به اشتباهات در مراحل اولیه کمک کند (Al-Tamimi and Al-Mazrooei, 2007). نظارت بر ریسک مرحله پایانی پروسه مدیریت ریسک است .

پیمان نامه جدید سرمایه۱۹۸۸(بازل۲): در این پیمان نامه برای محاسبه سطح مناسب سرمایه، یک روش به عنوان بهترین راه برای محاسبه و مدیریت ریسک از بانکی به بانک دیگر پیشنهاد شده است که بر سه محور تاکید دارد:

- ✓ محور اول : حداقل سرمایه مورد نیاز. در چارچوب جدید ، حداقل سرمایه به میزان ۸٪ کماکان به قوت خود باقی است و فقط محاسبه مخرج کسر متفاوت است . به عبارت دیگر محاسبه ریسک های اعتباری ، بازار و عملیاتی رقم مخرج کسر کفایت سرمایه را تشکیل می دهد.
- ✓ محوردوم : نظارت موثر. برای اجرای فرایند نظارتی ، بازرسان باید مطمئن شوند که هر بانک از سیستم کنترل داخلی با ثبات و مطمئنی برای ارزیابی کفایت سرمایه خود برخوردار است.
- ✓ محور سوم : افشای اطلاعات. افشای موثر اطلاعات ، کمک موثری به شرکت کنندگان بازار است تا از مجموعه ریسک های موسسات وکفایت سرمایه آنهااطمینان حاصل نمایند. لذا شفافیت صورت های مالی برای بانکداری اسلامی مهم تر از بانکداری متعارف است .

۳- نتیجه گیری

ماهیت ونوع ریسک دربانکداری اسلامی که درنتیجه بکار گیری عقوداسلامی مطرح میشوند، باریسکهای بانکداری مرسوم متفاوت است. بانکهای اسلامی ازریسک مضاعفی نسبت به بانکداری مرسوم برخوردارند،زیرا درتفکر اقتصاداسلامی رابطه برنده- بازنده قابل پذیرش نیست. رفتارهای اقتصادی طرفین بگونه ای است که ضمن سهیم بودن درمنافع آن، مسؤولیت زیان های احتمالی را مشترکاً بپذیرند.بنابرین دیدگاه؛ در کلیه قراردادهای اسلامی در نظام بانکداری اسلامی امکان واگذار نمودن ریسک هیچیک از فعالیتهای خودرا به طرف مقابل ندارد ودرمجموع سبدآن از ریسک بالاتری برخورداراست.این موضوع برلزوم اداره مدبرانه مجموعه دارایی ها و تعهدات و کنترل حجم بهینه دارایی های پرریسک تر راتأکیدمیکند. روش توزین ریسک داراییها میتواند مناسبترین یا

www.SID.ir

Arshive of SID

شاید تنها راهکار قاعده مندبرای طبقه بندی قراردادهای مورداستفاده یک بانک اسلامی بوده وآن را در کنترل واداره ریسک مجموعه اش یاری رساند.براساس نکات فوق مدیریت ریسک موثروکارآمد در بانکداری اسلامی به یک راهبرد دوگانه مبتنی بر یک چارچوب مقرراتی مناسب وهمچنین گسترش مطلوب نهادها، نیاز دارد.

www.SID.ir

Arshive of SID

فهرست منابع

۱) اربابی، فرزین، پیش‌بینی تلاطم بازدهی سکه طلا در بازار دارایی‌های مالی (رهیافت ANN-GARCH)، فصلنامه علمی-پژوهشی اقتصاد مالی، دوره ۱۲، شماره ۴۳، تابستان ۱۳۹۷.

۲) اسماعیل زاده، علی، جوانمردی، حلیمه، طراحی الگویی مناسب مدیریت نقدینگی و پیش بینی ریسک آن در بانک صادرات ایران، فصلنامه علمی-پژوهشی اقتصاد مالی، دوره ۱۱، شماره ۳۹، تابستان ۱۳۹۶.

۳) امیری، حسین، توفیقی، مونا، الزامات وجود بیمه سپرده و ارتباط آن با مقاومت بانکی، فصلنامه علمی-پژوهشی اقتصاد مالی، دوره ۱۱، شماره ۴۱، زمستان ۱۳۹۶.

۴) بحرالعلوم، محمدمهدی و علی قاسمی ارمکی، «مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی»، مؤسسه عالی بانکداری ایران، هفدهمین همایش بانکداری اسلامی، ۱۳۸۵.

۵) شاهرخی،غلامرضا؛ نظری اجمالی برانواع ریسک بانکی،مدیریت ریسک و نظارت مبتنی بر ریسک، بانک و اقتصاد شماره ۷۸، ۱۳۸۵.

۶) فتحی،سعید،،"ریسک مالی، شاخص سازی،اندازه گیری" ماهنامه تدبیر شماره ۱۶، ۱۳۸۵.

۷) کاظمی نژاد، فاطمه،"تفاوت توزیع ریسک در دو نظام بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف " بانک و اقتصاد شماره ۱۰۱، ۱۳۸۸.

8) Iqbal,z. and Mirakhor,A. 2007,"An Introduction to Islamic Finance: Theory and practice" John Wiley & Son(Asia) Pte Ltd .

9) Greuning,H.& Iqbal,Z.2007,"“Banking and Risk Environment” in Archer,S. and Karim,R.A.A."Finance:The Regulatory Challenge”,John Wiley & Son(Asia) Pte Ltd .

10) M. Kabir Hassan and Mervyn K. Lewis,2007,"Handbook of Islamic Banking" , Edward Elgar Publishing Limite .

11) RomzieRosman, "Risk Management Practices and Risk Management Processes of Islamic Banks: A Proposed Framework “, 2008."

12) Khan, T. and H. Ahmed 2001, "Risk Management: An Analysis of Issues in Islamic Financial Industry".

13) Al-Tamimi, H. and Al-Mazrooei M., 2007, “Banks’ risk management: a comparison study of UAE national and foreign banks”, The Journal of Risk Finance, Vol. 8 No.4, pp.394- 409

www.SID.ir